

Jednu z cest rozvoje sociologické metodologie otevírá dosti obvyklá situace, kdy výzkumník při řešení zcela konkrétní a svým způsobem specifické úlohy narazí na určité obtíže, jež ho nutí analyzovat řadu obecnějších a mnohdy přímo koncepčních otázek. Stává se to docela jistě těm, kteří se rozhodnou pro užití sekundární analýzy, třebaže na první pohled nejde o techniku neznámou či nějak záhadnou.

Také tento příspěvek k pojetí sekundární analýzy nevznikl jakožto realizace nějakého obecného námětu či akademické metateoretické úvahy. Byl stimulován objednávkou ze strany Ústavu pro výzkum veřejného mínění při FSÚ a kromě toho poskytuje autorovi příležitost zhodnotit předchozí poznatky ze sekundární analýzy výsledků sociologických výzkumů v energetice. Právě některé krušné zkušenosti vyvolaly potřebu zpřesnit určitou základní koncepci sekundární analýzy a odpovědět na otázku, jaké místo může zaujímat v metodologickém arzenálu marxistické sociologie, jaké jsou její perspektivy v nejbližší budoucnosti.

* * *

Postupující kumulace empirického materiálu v soudobé sociologii vede k tomu, že se stále častěji uvažuje, ba přímo volá po jeho intenzivnějším využití. Ani zdaleka přitom nejde jen o zhodnocení dosavadního stavu poznatků při přípravě jednotlivého výzkumu, o naplnění jedné, obvykle přípravné fáze procesu empirického zkoumání sociální reality. Mnohdy se právě *sekundární analýza* stává klíčovým a výhradním nástrojem získání potřebných informací, sociologických faktů. Na tomto postupu není vlastně nic nelogického — vždyť možnost nahradit nekonečné opakování jednotlivých, parciálních šetření intenzivním využitím již shromážděné datové báze je záležitostí veskrze atraktivní, a to z důvodů ekonomických i gnozeologických. Různorodost druhotně analyzovaných materiálů nás však staví před zásadní otázku: nevyvolává nově vznikající prostor pro aplikaci této techniky zároveň situaci, že za sekundární analýzu se považuje celá řada různých, jako celek nehomogenních postupů a tento pojem tak ztrácí na obsahové jasnosti?

Důsledkem vznikajících nejasností může být ovšem nejenom pojmová konfúze a z ní plynoucí šumy v komunikaci mezi výzkumníky a zadavateli, popřípadě mezi sociology navzájem. Každá sociologická metoda či technika má svou specifikou, jež musí být reflektována nikoli z důvodů samoučelných, nýbrž proto, aby byly identifikovány jednotlivé metodologické problémy, vymezen okruh použití atd. Ostatně každá sociologická technika může být dokonce i určitým způsobem algoritmizována, a to nejen z důvodů didaktických. V současné době však právě technika sekundární analýzy úporně vzdoruje bytí jen elementární formě zpřehlednění. Paralelně se vyskytující typy, formy či stupně sekundární analýzy pak představují postupy jen obtížné (anebo jen velmi zhruba) sjednotitelné společným jmenovatelem.

Záměr zabývat se obsahem samotného pojmu může budit dojem zbytečného terminologického purismu. Jestliže však položíme důraz na čistotu techniky právě z hlediska metodologických *principů* a odmítneme-li pojetí, kdy se za

obecným principem skrývá naprostý voluntarismus, jeví se snaha objasnit podstatu této techniky odůvodněnou. Dokonce můžeme zpočátku odhlédnout od věcných souvislostí a věnovat se výhradně metodologickým otázkám. Teprve po ujasnění metodologických intencí a potenciálů sekundární analýzy má smysl uvažovat o její aplikaci v konkrétní tematice. Pro současnost je ovšem typické, že pojetí sekundární analýzy se v praxi mění vždy podle toho, jak je zadána výzkumná úloha, a že tedy neexistuje „čistý typ“.

Práce na prohlubování koncepce sekundární analýzy mají svůj význam v neposlední řadě i proto, že v návaznosti na budování širokých datovýchází lze uvažovat o podstatném zvýšení efektivity vstupů sociologie do praxe, o operativním naplňování informačních potřeb zejména řídicích složek. V mnoha výzkumných ústavech dnes vznikají z metodologického hlediska poměrně homogenní datové báze. Začínají fungovat různé systémy informací a vznikly první banky dat sociologických výzkumů [Dvořák 1985]. Jestliže se takto rozšiřují možnosti operativně vyhledat a poskytnout přiměřenou sociologickou informaci z již provedených výzkumů, je nutno zamýšlet se i nad tím, jak takovou informaci zpracovat a co takové zpracování vyžaduje. Zcela určitě totiž zůstane rozdíl mezi pouhou rešerší a analýzou, do níž výzkumník bude muset vstoupit jako aktivní subjekt.

Při studiu dokumentů navazuje sociologie na analytické postupy, jichž běžně užívá například historie. Klasické studium dokumentů je všeobecně charakterizováno co nejširší orientací na nejrůznější prameny primární i sekundární povahy, přičemž na druhé straně nezřídka představuje první využití daného informačního zdroje. Sekundární analýza v sociologii naproti tomu reaguje na velice specifickou situaci, kdy stojíme před daty nakupenými předchozími výzkumnými akcemi a často i před novými technickými prostředky jejich zpracování. Proto je pro sekundární analýzu nezbytná právě výchozí kritika pramenů, provází ji však řada dalších metodologických problémů.

Sociologie si vybírá za předmět zkoumání nejsložitější a velmi dynamické formy pohybu hmoty. Už jen pouhý empirický popis určitého sociálního jevu vyžaduje kumulaci značně objemného materiálu a opakované zkoumání, aniž by to všechno zaručovalo snadnou indukci a zobecňování zákonitostí třeba jen v rovině faktů. V tomto směru se sociologie podstatně liší od jiných společenských věd. To však mimo jiné znamená, že si nemůže koncept sekundární analýzy jaksi „vypůjčit“ od jiných disciplín, v nichž se většinou setkáváme s relativně vyšší invariantností jednotlivých empirických zjištění, a které tudíž problém takto nestaví (buďto vůbec ne, anebo ne tak ostře).

Snaha o prosazení určitého pojetí sekundární analýzy jako relativně svébytné sociologické techniky, vyvíjející se historicky v rámci práce s dokumenty, musí počítat s tím, že mohou být předložena i alternativní stanoviska. Vedle již zmíněné varianty pojetí sekundární analýzy jako metody může jít například o názor, že sekundární analýza není z metodologického hlediska vlastně ničím specifickým, že je nanejvýš jen konkrétní metodikou, třeba jedinečným způsobem řešení konkrétního výzkumného úkolu (byť na základě určitého návodu). Za následujícími poukazy na výhody a nevýhody možných řešení je skryt záměr podnitit čtenáře popřípadě i k explicitní formulaci dalších námětů do diskuse. Vždyť sama metodologie není ničím jiným, než právě neustávajícím hledáním, osvětlováním a prověřováním cest vedoucích k poznání.

1. Historie problému

Většina autorů se shoduje v tom, že modelovou situací, kdy můžeme o sekundární analýze uvažovat, představuje možnost využít výsledků již realizovaného

sociologického výzkumu (nebo několika výzkumů). Nelze proto dost dobře hledat kořeny problému před vznikem sociologie. Ale i v rámci vývoje sociologie — ať marxistické či nemarxistické — vzniká možnost provést sekundární analýzu objektivně až tehdy, kdy již byl realizován sociologický výzkum, tj. výzkum záměrně získávající a aktivně zpracovávající primární empirické informace (materiál, data). Jde o situaci, kdy si sociolog uvědomuje ztrátu informace, jež nutně provází zpracování a zejména prezentaci sociologických dat [Metody 1982], a naopak je veden snahou získat informaci novou a vytěžit z dat něco navíc.

Pohledem na celou první fázi vývoje buržoazní sociologie zjišťujeme, že sice byla realizována jednotlivá empirická šetření (F. LePlay, ale třeba i M. Weber, E. Durkheim), nicméně nevedla ke kumulaci dat a nevyvolávala zájem o jejich další využití. Jistě to souviselo i s otázkou archivace dat, s možnostmi dalšího zpracování i s problémem teoretické inkompatibility východisek. Teprve nástup empiricismu (možná s výjimkou díla Ch. Bootha) nastoluje tento problém jak díky hromadění dat v jednotlivých předmětných oblastech, tak díky jistě metodologické unifikaci (na bázi neopozitivismu), později pak díky novým možnostem uplatnění výpočetní techniky (z hlediska rozsahu zpracovávaného materiálu i složitosti analytických postupů).

V tomto kontextu se zdá, že není třeba usilovat o to, aby marxistické sociologii byl přisouzen primát, pokud jde o vznik a reflexi problému. Marx s Engelsem samozřejmě pracovali s obrovským množstvím empirického materiálu. Těžili z něho maximum a překonávali dobové standardy [Buriánek 1986] především díky základnímu teoreticko-metodologickému hledisku, které dávalo faktům nový smysl, nové dimenze.

Uplatňovali ovšem běžné komparativní přístupy. Vycházeli přitom spíše z úředních (a nesociologických) statistik než ze sociologických výzkumů. A tam, kde K. Marx používal principy blízké obsahové analýze, není užití terminu sekundární analýza odůvodněno, poněvadž fakticky šlo o „normální“ historickou analýzu.

O tom, že problém sekundární analýzy je záležitostí vskutku novodobou, nás nepřímě přesvědčuje V. I. Lenin. Když kritizuje nedostatky carské statistiky [Lenin 1985], uvědomuje si vlastně nemožnost provést sekundární analýzu. Nebylo-li totiž k dispozici adekvátní třídění dat, ztrácely údaje teoretické intence a smysl. Leninův požadavek — provést lepší, nové, objevenější zpracování materiálů — byl sice vpravdě moderní, ale prakticky nerealizovatelný (jde tu mimochodem i o problém institucionalizace vědy). Hlavní cíle sekundární analýzy tedy byly v díle klasiků (zejména Leninově) anticipovány, sama aplikace však nepřicházela v úvahu. Nemohl být tedy tento problém ani explicitně formulován, ani řešen ve smyslu rozpracování jednotlivých metodologických otázek. Tento závěr jenom podtrhuje význam historického přístupu k dílu klasiků, který rozhodně nespočívá v násilném roubování dnešních problémů do kontextu jejich geniálního díla.

V marxistické sociologii se tedy problém sekundární analýzy otevírá mnohem později. V ČSSR rovněž jako reakce na vlnu empiricismu šedesátých let [Zichová 1986]. Je příznačné, že první pokusy prakticky využít této techniky a v této souvislosti postupně formulovat její základní principy spadají do počátku let sedmdesátých. Avšak teprve na sklonku sedmdesátých let jsou k dispozici systematictější zkušenosti a jsou publikovány metodické příručky (vycházejí prakticky až v průběhu osmdesátých let a mají většinou jenom resortní působnost). Dodnes se však problém spíše jen postuluje — výzkumníci tuto techniku používají sice častěji, ale v dosti osobitých variantách.

Nové impulsy pro řešení problému přináší především rozvoj databankových technologií. Ne náhodou proto vstupuje do diskusí o metodologických otázkách sekun-

dární analýzy i Ústav pro výzkum veřejného mínění [Forst—Švestka 1985]. Perspektivně je nutno počítat s tím, že zejména v takovýchto datové i technicky satureovaných oblastech bádání (podobně např. v ÚFS ČSAV) bude tato technika hojně využívána. Právě k této okolnosti musíme přihlížet při formulaci základních principů a metodologických problémů, právě zde existuje reálné odbytiště pro racionální koncept sekundární analýzy.

Historie problematiky přináší v rámci střetávání marxistické a nemarxistické sociologie několik zajímavých i diskusních podnětů. Empiricismus se zasloužil o zrození problému sekundární analýzy v poměrně úzké formulaci; šlo o druhotné využití dat. Novopozitivisté tento problém jen o málo rozšířili a specifikovali — například P. F. Lazarsfeld, (1) pokud jde o hledání skryté informace, o metodu studia latentních struktur. Novou a bohužel dosti širokou dimenzi chápání sekundární analýzy naznačil ve svém díle R. K. Merton jakožto prostředník mezi funkcionalismem a novopozitivismem v otázce sociologické teorie. Jeho koncepce teorií středního dosahu implicitně předpokládá nalezení induktivních postupů zobecňování dat, zužitkování poznatků nižší úrovně obecnosti. Za takový nástroj je možno považovat i sekundární analýzu. Jde však pouze o možnost — nedomnívám se, že je vhodné klást před sekundární analýzu takový cíl univerzálně.

Za prvé se tím mění základní charakteristika techniky (z analýzy se stává syntéza, což nelze libovolně zaměňovat či směšovat), za druhé se nemístně rozšiřuje, stává se spíše obecnou metodou, a to nejen empirickou, ale současně, či dokonce převážně teoretickou, tj. logickou), a za třetí se tím napojuje na metodologicky pochybný postulát ryze induktivního budování teorie (např. B. Skinner). Kritický názor na takovéto pojetí, resp. jeho důsledky, lze odůvodnit nejenom ze zásadního teoretického hlediska; podle naší vlastní praktické zkušenosti může i teoreticky fundovaný výzkum v rámci marxistické sociologie narazit na problém induktivního budování byť jen parciální teorie [Buriánek 1985].

Pokud přijmeme mírnější stanovisko, že sekundární analýza zůstává pouze nástrojem tvorby empirických generalizací, musíme připustit, že předmětem sekundární analýzy jsou „jen“ data a výsledkem „jen“ sociologické fakty. Skutečně nic víc od ní nemá smysl očekávat, neboť-li přijmout neúměrná rizika.

Mertonovy myšlenky zůstávají lákavé i pro mnohé soudobé nemarxistické autory, pokud pociťují nedostatky plochého empiricismu. Reprezentantem dalšího vývoje nemarxistické sociologie, pokud jde o reflexi problému sekundární analýzy, je práce H. H. Hymana *Secondary Analysis of Sample Survey (Principles, procedures and potencialities)* (Wiley 1972). I zde dochází k aktualizaci problému v rámci úvah o intenzivnějším využití potenciálu archivů a databank (byť tyto vznikly již v padesátých letech). Hyman taktéž vidí hlavní smysl sekundární analýzy v určitém zobecnění. Není proto divu, že se odvolává na Durkheima (proto, že „druhotně“ analyzoval určitá data a případové studie). Obráží se to i v jeho přehledu předností sekundární analýzy — vedle praktických (finančních) a sociálních (brání devastaci terénu) jde o řadu výhod teoretických: (2)

1. porozumění (ale fakticky jde o popis) minulosti je větší a hlubší než u případného vlastního retrospektivního šetření,

(1) Spolu s P. L. Kendalllem [1950] je uváděn jako autor termínu „sekundární analýza“ [Kalous 1984].

(2) Podobně chápou přednosti sekundární analýzy i další autoři [Kalous 1984 : 99]. Nelze pochybovat o jejím významu pro sledování změn, v rámci komparací či nového teoretického osvětlování dřívějších dat, při odstraňování náhodných chyb jediného vzorku atd.

2. vytvoření širšího kontextu pro jednotlivá zjištění,
3. možnost komparace (v čase, podle tematiky),
4. rozšíření verifikace poznatků (ve smyslu opakování),
5. tvorba teorie (sekundární analýza prý překonává diskontinuitu vývoje teorie).

Pozitivním rysem této koncepce je rozšíření metodologických východisek o principy historické a komparativní metody. Pod vlivem pozitivismu se pak z kombinace moderní techniky analýzy dat a těchto víceméně tradičních metod vytváří nástroj tvorby teorie. Podceněny zůstávají momenty složitého zprostředkování dialektického vztahu teorie a empirie, stejně jako specifické odlišnosti obou těchto rovin procesu poznání.

Sekundární analýza je technikou, která v sobě spojuje značné perspektivy s mnohdy nadměrným očekáváním. V současnosti ovšem zůstává ne zcela dořešen již první krok empirického zkoumání sociální reality, totiž problém přechodu od zjištění jednotlivého výzkumu k empirické generalizaci (byť časoprostorově omezené). I toto relativně primitivní zobecnění v rovině empirického poznání, směřující k sociologickému faktu jako konečnému produktu, zjevně nemůže vyplývat z aplikace pouze jedné techniky či metody. Je otázkou, zda i tento úkol není pro sekundární analýzu trochu velkým soustem. Jistě stojí za to o něj rozumně usilovat. Slepé uličky, do nichž se dostává buržoazní sociologie, by nás však měly varovat před dalším rozšiřováním úkolů, které by měla sekundární analýza řešit, či dokonce vyřešit. I kdyby se to geniálně podařilo, rozplynula by se sekundární analýza v nějakých obecných metodologických principech a pravděpodobně by musela být v jistém smyslu ztotožněna s celým komplexem postupů naplňujících dialektickou metodu. To by sice příliš nevadilo z hlediska teoretického, zato z hlediska praxe sociologických výzkumů by byl přínos zanedbatelný. Široké pojetí sekundární analýzy samozřejmě nemusí znamenat pojetí nespecifické, vše zahrnující a vše tolerující; nesmí však vytvářet předpoklady pro to, aby do praxe sociologických výzkumů takovýto utilitarismus a pragmatismus pronikal.

Podle mého názoru existují situace (výzkumné úlohy), kdy se sekundární analýza použít nedá. V současnosti je jich stále ještě mnoho a sociolog potřebuje v první řadě kritéria, podle nichž může prakticky a objektivně posoudit vhodnost či nevhodnost, možnost či nemožnost nasazení této jinak sympatické techniky. V dalších úvahách o sekundární analýze budeme vedeni ohledem na její použití v naší současnosti, s ohledem na aktuální stav rozpracování všech navazujících metodologických otázek marxistické sociologie.

2. Pojem a podstata sekundární analýzy

Pojmem sekundární analýza se nejčastěji označuje nová, aktivní a tvůrčí práce s již alespoň jednou použitými výzkumnými materiály. Hlavním cílem je vytěžit dosud nevyužité informace, získat tedy informace více či méně „nové“.

Při velmi volném a neurčitěm výkladu pojmu je možno vztahovat ho v podstatě na jakékoli zacházení s již opracovaným materiálem, zahrnující třeba pouhé čtení závěrečných zpráv, analýzu jednotlivých faktů, pořizování výtahů z výzkumných zpráv, sestavování kompilačních, svodných informací. Vypadá to, jako by stačil fakt, že se výzkumník vrací k nějakému materiálu po druhé (nemá smysl zřejmě mluvit o terciární analýze atd.), jinak mohou být použity nejrůznější metody a techniky. Často je v této souvislosti využíván princip obsahové analýzy, ale i běžné komparativní postupy. Vzniká však otázka, zda ve všech těchto případech jde o hledání nové, vědecké poznání obohacující

informace, anebo zda výsledkem je selekce, redukce či v lepším případě souhrn, jen málokdy pak skutečná syntéza. Intuitivně tušíme, že analýza musí zůstat analýzou (ve smyslu postupu k prvkům a částem). Není přitom důležité, o jaký typ analýzy se převážně bude jednat (identifikační, klasifikační, relační, kauzální), to samozřejmě závisí na hypotézách konkrétního výzkumu.

Aby bylo možno plně využít základního analytického principu, totiž rozčlenění celku na části (zjevně nemá smysl uvažovat o pojetí analýzy jakožto matematické analýzy), představuje základní podmínku plodného využití sekundární analýzy možnost jít k nejelementárnějším empirickým informacím. Odtud důraz na *primární data* jako předmět sekundární analýzy u některých autorů. V těchto datech je vyhledávána informace, která dosud nebyla vytěžena, anebo je známý poznatek zasazován do nových kontextů. Děje se tak bez realizace vlastního terénního šetření především za pomoci specifických analytických postupů (obvykle statistické povahy). Tyto základní charakteristiky sekundární analýzy mohou být v rámci tvorby koncepce modifikovány (např. tím, že použijeme již zpracovaná primární data, tedy sekundární data v podobě indexů, průměrů, matice korelací apod.), ale nikoli relativizovány.

Široké pojetí sekundární analýzy se vyvíjí jako důsledek určité praxe jejího uplatňování, a to nezdědka v podobě následujícího postupu:

1. Cíl zkoumání se stanoví většinou ne příliš kriticky ve vztahu k možnostem sekundární analýzy.
2. Vytvoří se všezahrnující, více než flexibilní metodický postup sekundární analýzy.
3. Ex post se identifikují a pak podle možností naplňují jednotlivá kritéria, která metodologicky specifikují sekundární analýzu.

Stává se pak, že i když je předem podaná užší charakteristika vlastně všeobecně přijímána jako optimum (Holda, Forst, Švestka, Dvořák atd.), bývá sekundární analýza realizována v praxi v podobě značně vzdálené tomuto ideálu. Má to sice své důvody, nicméně považujeme za zavádějící vydávat náhradní řešení (např. obsahovou analýzu) za podstatu metody.

Všimněme si, že v uvedeném širokém pojetí vystupuje sekundární analýza spíše jako *obecná metoda*, jako konglomerát různých technických postupů, z nichž se potom vytváří konkrétní metodika. Řešení metodologických otázek se přitom obvykle pragmaticky podřizuje tomu, co je k dispozici. V tom nelze hledat jenom nějakou subjektivní vinu výzkumníků: stačí si uvědomit, že tam, kde nejsou badatelé k dispozici primární data ani výpočetní technika k jejich zpracování, není často jiná možnost než hledat náhradní řešení. Příkladem toho je Slejškou rozpracovaná metodika sekundární analýzy, která svým způsobem završuje jednu historickou etapu, totiž ono „manufakturní období“ sekundárních analýz. My ovšem musíme vycházet při tvorbě konceptu sekundární analýzy ze současných podmínek a možností, a to v těsném vztahu k potřebám praxe.

Ve snaze o konzistentnější pojetí se pokusíme koncipovat sekundární analýzu jako *techniku*. Věc si lze představit tak, že v rámci pojetí sekundární analýzy jako metody (popřípadě metodiky) nalezneme a vymezíme určité jádro (buňku), podstatný metodologický princip krystalizující do konkrétní technické podoby. Zvolíme proto vlastně přesně opačný postup při zpřesňování obsahu pojmu sekundární analýza, a to tak, že:

1. zavedeme jednoznačná *kritéria*, podle nichž je možno tuto techniku posuzovat a koncipovat,
2. na tomto základě vytvoříme *model* techniky,
3. kriticky posoudíme jebo *potenciál* ve vztahu k praktickým úlohám.

Znovu opakujeme myšlenku, že je lepší v určité situaci konstatovat, že sekundární analýzu nelze provést (v čisté podobě), než pod tíhou již přijatého závazku dodatečně vymýšlet a používat jakékoli, často až bizarní metodické kombinace, byť by vycházely z uznávaných metod (obsahová analýza, studium dokumentů, komparace).

Za ústřední moment budeme nadále považovat vyhledávání *nové empirické informace* v již shromážděném sociologickém materiálu. Efektivnost hledání nových poznatků, tvorby nových faktů, je podmíněna možností uvádět do pohybu data, volit z co nejširší nabídky analytických a heuristických postupů. Zároveň bychom měli minimalizovat riziko reprodukce případných dřívějších chyb nebo nežádoucích redukcí, jež mohly provázet původní analýzu dat. Tím nemizí všeobecně platný závazek kritického posouzení validity a reliability analyzovaných materiálů.

Z této výchozí charakteristiky vyplývá řada dalších, které nakonec umožňují sekundární analýzu specifikovat a zařadit do ustálených metodologických kontextů. Za určité kritérium při tvorbě konceptu (modelu) sekundární analýzy považujeme následující hierarchii metodologických otázek: Jak se vlastní východisko sekundární analýzy (z hlediska cíle či disponsibilního materiálu) promítá do jejího určení z aspektu:

- a) *roviny poznání*, v níž se hodláme pohybovat,
- b) *převažujícího zaměření metody*,
- c) *vazby na konkrétní proceduru*,
- d) *vztahu k jednotlivým sociologickým technikám získávání informací*.

Technika sekundární analýzy spadá na první pohled do kategorie *technik studia dokumentů*. Primární data, ale koneckonců i výzkumné zprávy představují typ úředního, vědeckého dokumentu. Chceme-li je použít, musíme provést jejich kritiku podle běžně známých pravidel.

Vlastním východiskem sekundární analýzy však nejsou jakékoli dokumenty (dopisy, fotografie, deníky, mapy, zápisy atd.). V úvahu přicházejí především *data* jakožto produkty vědeckého výzkumu, tedy záměrné, cílevědomé a organizované aktivity. V zájmu funkčního zúžení problému půjde především o data sociologická. Data z ostatních výzkumů vstupují do sekundární analýzy tehdy, vidíme-li v nich zdroj sociologické informace (např. ze Sčítání lidu, z mikro-cenzů). Ideální je pracovat s primárními daty, a to právě z důvodu větších možností transformace, „pohybu“ v datech, eliminace či kontroly možných chyb při zpracování. Lze se spokojit i s informací zpracovanou a kondenzovanou (tabulky, indexy). Slovně vyjádřené informace však již většinou vyžadují dodatečnou formalizaci; při práci s textem zůstává úkolem výzkumníka oddělit fakty od interpretace a hodnocení (samozřejmě od nich nelze zcela odhlížet). Poznamenáme jen na okraj, že tzv. kvalitativní interpretace dat v závěrečných zprávách má ponejvíce charakter hypotetických konstrukcí. Proto zdůrazňujeme data jako východisko sekundární analýzy, neboť jen tak je možno dodržet naše postuláty, jež vymezují sekundární analýzu konzistentně jako novou, empirickou a relativně exaktní analýzu sociologických dat.

Data se v závěrečné zprávě z větší části proměňují v dokument, který je již výrazněji zatížený rukopisem tvůrce zprávy, jejími cíli, ohledem na odběratele apod. Data sice také nejsou absolutně „empiricky čistá“, ale představují nejlepší východisko.

Z nejobecnějšího hlediska považujeme za zásadní stanovisko, že sekundární analýza je *empirickou* metodou a fakticky nepřekračuje ve svém výsledku empirickou rovinu procesu poznání: produkuje totiž „jen“ fakty (v tom přiro-

ženě není ateoretická). Širší pojetí se zatím prostě nedá zvládnout; ostatně není radno plést si dialektiku s eklekticismem.

Sekundární analýzu dále považujeme za případ užití *kvantitativní* metody. Dokonce i v rámci náhradního řešení (při aplikaci obsahové analýzy) se využívá kvantifikace jako nástroje uspořádání, utřídění a analýzy materiálů. Slouží studiu jevů hromadné povahy a předpokládá mimo jiné i určitou kvantitu analyzovaných dat. Tím samozřejmě nemizí nutnost dát výsledkům sekundární analýzy kvalitativní interpretaci. Nevylučuje se ani možnost kvalitativního zpracování dat — ovšem většinou jsou data shromažďována s intencí kvantitativního zpracování, a to již v rámci původního výzkumu. Kvalitativní přístup se promítá do kritiky dat, méně již do vlastní analýzy.

V sekundární analýze se proto organicky využívá především napojení na *statistické procedury*. Sekundární analýza údajů z jedné případové studie, ale i experimentálního, nebo monograficko-typologického rázu, bude zřejmě výjimečnou záležitostí; konstatujeme však určitý přesah směrem k historické proceduře. Analytickým nástrojem ovšem zůstávají především statistické postupy (analýza časových řad, extrapolace), vícedimenzionální klasifikace atd.

Máme-li k dispozici pouze výzkumné zprávy, nemůžeme zpravidla podniknout více než *obsahovou analýzu* spojenou s pokusem o komparaci. Obsahová analýza je jednou ze subvariant technik studia dokumentů. Podle klasické definice (B. Berelson) usiluje o systematický, exaktní, kvantitativní a objektivní popis..., tedy téměř o totéž, oč usiluje sekundární analýza. Rozdíl je v tom, že pro analýzu se nepoužívá dat, ale právě dokumentů kvalitativní povahy. Pojem obsahová analýza má ustálený význam, i když spíše na základě tradice; je možno diskutovat o jeho vhodnosti, uvažovat o dalších (kvalitativních) variantách, ale nelze ho ztotožnit s nespécifickou, kvalitativní analýzou jakéhokoli obsahu. Obsahová analýza se za určitých okolností může stát doplňkovou, pomocnou či nadstavbovou vrstvou sekundární analýzy. Nemá však význam podřazovat ji pod sekundární analýzu, je to prostě trochu jiná technika.

Odtud náš návrh: Když už se stalo zvykem považovat za sekundární analýzu nejen analýzu dat, ale i obsahovou (a možná jakoukoli) analýzu zpráv (a materiály všeho druhu), ponechme pojmu sekundární analýza onu neurčitost v naději, že tato nejasnost ho sama časem diskvalifikuje. Odmítneme-li stanovisko, že předmětem sekundární analýzy může být cokoli, lze dočasně připustit traktování sekundární analýzy jako nepřiliš specifické metody. Pak však musíme hledat přesnější terminologické označení pro její podstatné jádro, pro modelový technický způsob její praktické realizace. Problém sekundární analýzy nemá smysl řešit rozlišením dvou pojetí — úzkého (viz naše kritéria) a širšího. Sekundární analýza v pravém slova smyslu nemůže být ničím jiným než *reanalýzou*, (3) totiž druhotnou analýzou již využitého empirického materiálu (obvykle primárních dat), založenou na statistických procedurách (klasických popisných, ale dnes zejména dynamických, vícedimenzionálních, modelovacích atd.), a to s cílem získat novou informaci k novým účelům. Přitom relativní novost informace dosáhneme, nalezneme-li:

- a) to, co v předchozím zpracování podlešlo redukci,
- b) nové kontexty pro již využitou informaci (např. v rámci zkoumání určitého jevu na několika souborech).

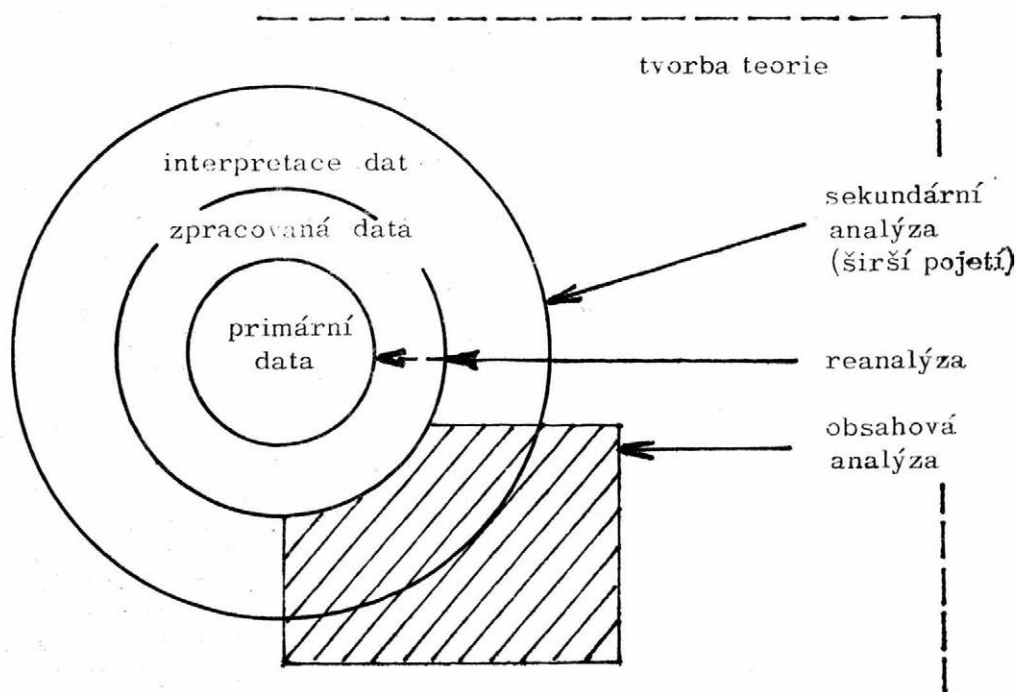
(3) Tak trochu ke škodě věci se od užití pojmu reanalýza časem ustoupilo. Pro jeho renesanci snad mluví i okolnost, že pojem sekundární je v metodologii frekvencován až příliš často (sekundární dokumenty, sekundární data, ale třeba také sekundární analýza jako synonymum pro třídění 2. stupně). Proto v dalším výkladu alternujeme označení reanalýza se souslovím „sekundární analýza dat“.

Sekundární analýza proto sleduje cíle buď specifikující, nebo generalizující; buď dohledává a objevuje skryté informace, nebo rozšiřuje podmínky (ale jenom podmínky!) pro generalizaci, pro formulaci faktů vyššího řádu (zákonitosti faktů).

Náš návrh „zrušit“ sekundární analýzu ve prospěch pregnantněji chápané *reanalýzy* můžeme ilustrovat pomocí grafu (obr. 1).

Obr. 1: Možnosti vymezení sekundární analýzy

Přijetím návrhu by se nakonec vyřešil problém další extenze pojmu sekundární analýza až k otázkám tvorby sociologické teorie. Na tyto možnosti nahlížejme opatrně, protože mnohé sociologické teorie (marxismus nevyjímaje!) vznikly, aniž by metodu sekundární analýzy rozpracovávaly, a stejným způsobem se vyvíjejí i disciplíny další, které problém sekundární analýzy vlastně neznají. O vhodnosti metody a samozřejmě i její koncepce rozhodují v prvé řadě potřeby praxe. Pokud se výzkumná fronta rozhodne setrvat u širšího pojetí sekundární analýzy, zůstane tu analýza primárních dat (na rozdíl od analýzy sekundárních dat) jako její jádro a nejnosnější součást, o níž je třeba vždy prvořadě usilovat.

Jde také o to, zda pojmem sekundární analýza označovat jednu konkrétní techniku, anebo víceméně volný soubor metod a technik. Onou jednou, konkrétně metodicky uchopitelnou technikou, je zřejmě zase jen reanalýza dat.

Sekundární analýza omezená na reanalýzu dat představuje nástroj, východisko syntézy, ale ne syntézu samu. Můžeme snadno vytvořit příklad nevhodného zadání výzkumu a na jeho základě konceptualizovat všechno to, co dosud nadměrně rozšiřuje pojem sekundární analýzy:

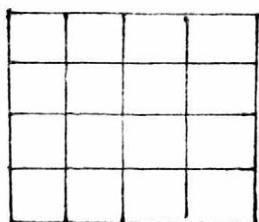
— apriorní zaměření práce na sekundární data a další různorodé dokumenty,

- postulované, ale obvykle nedůsledné užití kvalitativních metod,
- požadavek, že nové informace musí automaticky zaručovat dosažení nové teoretické kvality,
- usiluje se o zobecnění, abstrakci (provázenou redukcí).

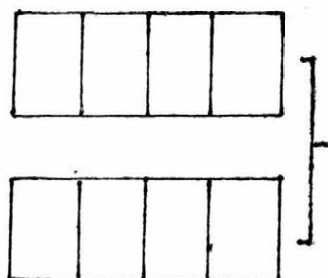
Prototypem širokého až nereflektovaného pojetí je analýza několika závěrečných zpráv (často stručných, souhrnných) z různých výzkumů (realizovaných v různých podmínkách), z nichž každý byl dělán jinou metodikou (její popis obvykle není k dispozici), v nichž nejsou jednotně uváděny ani elementární statistické parametry (např. koeficienty kontingence). „Analyzovat“ pak mů-

Obr. 2: Typy sekundární analýzy dat

TYP I

TYP II

žeme mnohdy jen verbální popisy typu „spokojenost s prací ovlivňuje stabilizaci“, v mnohých případech pak pouze hypotetické, empiricky jen zčásti kryté konstrukty. Pakliže v takové situaci výzkumník podléhá představě, že tvoří teorii, výsledky ho většinou rychle vyvedou z omylu. Problém spočívá v tom, že výše uvedené rozšiřující a syntetické intence nejsou přiměřeně zajišťovány po stránce metodologické.

Nesporně i tyto pracovní metody mají svůj význam (autor si je prakticky odzkoušel při analýze výzkumů v resortu energetiky) a jejich rozpracování do podoby metodických návodů by bylo více než záslužné. Jde však o podstatně jiné problémy, než jaké provázejí reanalýzu dat. Troufám si odhadnout, že pravděpodobně ještě několik let zůstane tento typ povýtce syntetické činnosti zahalen rouskou magie, nebo — je-li úspěšně prakticky realizován — geniální imaginace.

Zůstaňme proto na pevné zemi, kde oporou nám bude střízlivě koncipovaná reanalýza dat. Pokud jde o v ní hledanou novou informaci, přicházejí v úvahu dva možné přístupy. (4) V prvním pracujeme s jedním souborem dat, kde

(4) Z úsporných důvodů nebudeme rozlišovat, zda výzkumník používá vlastní data, nebo cizí data (popřípadě je kombinuje). J. Kalous (1984) uvádí 11 možností uspořádání sekundární analýzy. V rámci jednoho výzkumu možno provádět ověřování nových hypotéz, interní replikace, zúžení vzorku, nové indexování proměnných, typologické analýzy. Při zpracování více výzkumů se nejčastěji jedná o jejich kumulaci, komparaci, tvorbu norem (typické pro psychologii), vyrovnávání výběrů apod.

dohledáváme informace. Může jít o nové kódování znaků, nové transformace, další třídění, metodologické analýzy (faktorové analýzy, seskupovací analýzy), popřípadě složitější klasifikační úlohy. Analýza se zaměřuje spíše směrem dovnitř (*intrasystémově*).

Druhý typ (viz obr. 2) nabízí i analýzu, směřující ke vztahům mezi soubory (*intersystémovou*), kterých je více, přičemž jde většinou o data z různých výzkumů. Tyto soubory mohou být jako celek *heterogenní* nebo *homogenní*.

Relativně homogenní soubory dat pocházejí z výzkumů opakovaných (typické pro opakující se tematické výzkumy ÚVVM), z již realizovaných výzkumů komparativních (např. mezinárodní komparace v ÚFS ČSAV), anebo dokonce z výzkumů longitudinálních (např. výzkum studentů, provedený ÚML UK). Vedle společné tematiky a určitého typu použité metodiky šetření je sjednocuje stejnorodý objekt, resp. výběrové postupy zajišťující kontinuitu nebo alespoň komparabilitu. Spojení jednotlivých podsouborů vytváří často časové řady, obraz prostorové diferenciací apod.

Může jít ovšem i o druhou variantu v rámci typu II, kdy pracujeme s podsoubory vytvořenými na základě různých výběrových postupů, různě velkými, časoprostorově neuspořádanými, při nichž byly použity různé techniky sběru dat. V tomto případě pocítujeme výraznější problémy související:

- a) s úpravou těchto podsouborů dat tak, aby celek vypovídal ve vztahu k určené cílové populaci,
- b) se zajištěním potřebných transformací indikátorů.

V praxi se samozřejmě zabýváme kompatibilitou souborů a indikátorů vždycky, neboť ideálně homogenní celek může vzejít vlastně jen z jednoho výzkumu. Do reanalýzy typu II naopak vstupují vždy více či méně heterogenní údaje. Na tom je nutno stavět analýzu jednotlivých metodologických otázek.

Návrh usilovat o užší pojetí sekundární analýzy bere v úvahu konkrétní možnosti fungování databank, jak je tomu právě v případě ÚVVM. Nelze však automaticky předpokládat vznik nových teoretických kvalit poznatků jen proto, že máme takovouto robustní technologii k dispozici.

Není důvodu bránit tomu, aby do sekundární analýzy vstupovaly jako *potentní* zdroj informací vedle dat další dokumenty (např. zkušenosti tazatelů, údaje ke komparacím apod.). Není důvodu ani programově rezignovat na zobecňující funkci sekundární analýzy. Připomínáme jen praktickou relevanci otázky přiměřenosti cílů a metod. Nepovažujeme však doplňkové techniky za rovnocenné varianty, vhodnější se zdá jejich organické napojení na základ, který dává reanalýza (toto řešení naznačuje též I. Zichová ve svém třetím, smíšeném typu sekundární analýzy).

Rozvoj sekundárních analýz bude jistě i nadále stimulován zájmem o syntézu. Tyto vysoké a náročné cíle bude ovšem nutno zabezpečit za pomoci specifikovaných prostředků, které pomohou překlenout tříšť parciálních, omezených, různorodých a často rozporných a protichůdných empirických zjištění. Prozatím nejsme schopni tyto zjevně teoretické postupy dostatečně identifikovat. Nejsou obsaženy ani v samotné technice reanalýzy dat, ani v technikách sekundární analýzy v širším slova smyslu (včetně kombinací s technikami analýzy sekundárních dat) — rozhodně ne více než v zárodku.

3. Základní problémy sekundární analýzy dat

Praktická realizace reanalýzy přináší přinejmenším čtyři okruhy problémů:

- a) ontologické
- b) technologické

- c) gnozeologické
- d) metodologické

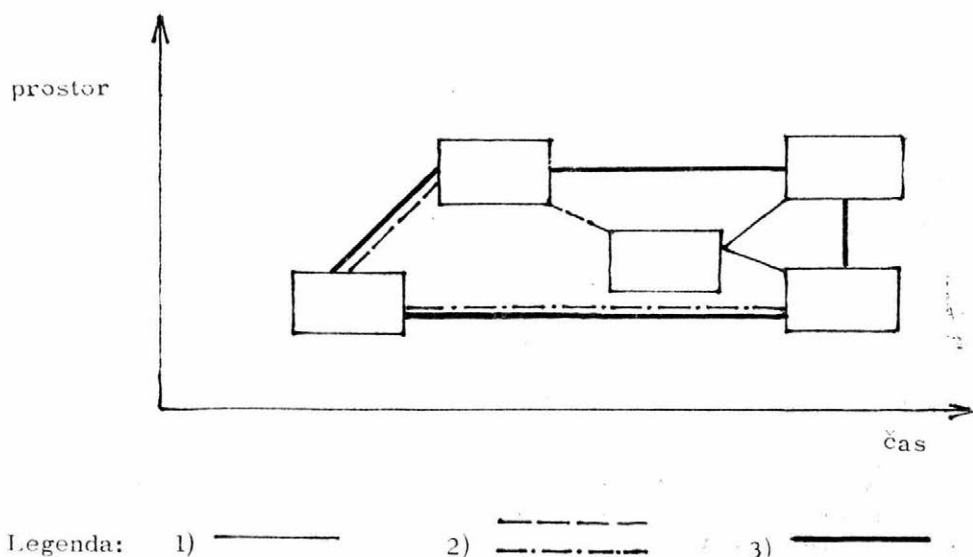
Na jejich postupném řešení je založena tvorba každé konkrétní metodiky, přičemž toto řešení nutně musí být komplexní, vyvážené.

a) otázky ontologické

Jako první musí být všestranně posouzena reprezentativita disponibilních materiálů ve vztahu k předmětu i objektu zkoumání. Nutno mimo jiné stanovit cílovou populaci, o níž chceme vypovídat, a prověřit, nakolik náš soubor (nebo soubory) dat reprezentují daný objekt. V zájmu zvýšení reprezentativnosti — i když jde v zásadě o aproximativní záležitost — můžeme uvažovat o úpravách souboru, často spíše o redukci proporcí než o vážení jednotlivých skupin. Předpokladem pro takovouto užitečnou selekci je samozřejmě dostatečný rozsah výchozího materiálu. V opačném případě nutno spíše kriticky posoudit závažnost mezer nebo disproporcí.

Při slučování souborů typu reprezentativních vzorků populace nutno uvážit různě velké efekty vychýlení u jednotlivých podsouborů. To samozřejmě nelze provést jen za pomoci vlastních dat. Ať už pracujeme se soubory vzniklými ve výběrovém, nebo vyčerpávajícím šetření, bude třeba se zamýšlet nad problémem smysluplného omezení velikosti nově vzniklého souboru (má smysl pracovat se souborem o velikosti 20 000 jednotek?).

Obr. 3: Varianty slučování dat

Zvláštní pozornost je třeba věnovat časoprostorové kompatibilitě: jde o problém slučování dat pořízených v různých podmínkách i v různém čase. Nutno rozhodnout, od kterého vlivu budeme abstrahovat, a vybrat některou z těchto možností:

1. pojmem určité časové období jako relativně stabilní kontext (např. analyzujeme výzkumy za posledních pět let),

2. chápeme určitou lokální konfiguraci jako konstantu a z podsouborů modelujeme časovou řadu,
3. snažíme se prolínout obě hlediska tak, aby nově vzniklý soubor umožňoval analýzy podle obou kritérií.

Jednotlivé varianty řešení jsou vyznačeny na obr. 3.

Ideální je homogenizace souboru ve smyslu třetího hlediska, ovšem i tak vzniká problém, jak při posuzování lokálních diferencí provádět korekci ve vztahu k faktoru času. Znamenalo by to nejprve extrapolovat časové posuny či trendy (ovšem na nějakém homogenním souboru) a pak údaje z jednotlivých lokalit transformovat (vážit). Ani tento postup však nemusí být korektní.

Jako nejschůdnější se jeví varianta první, ale za předpokladu relativního zúžení časového intervalu, přičemž bude směřovat spíše k hrubé vnitřní kategorizaci. V žádném případě by volba určitého časového období neměla být prováděna ad hoc, nahodile.

Základním ontologickým kritériem musí být reprezentativita materiálu. Smysl sekundární analýzy by se vytratil, kdyby vedla ke zvýšení neurčitosti všech tvrzení a závěrů — složité syntetizovat velké soubory dat za účelem přibližných výroků se nám zdá být luxusem. Nelze se odvolávat na čistě heuristické aspekty sekundární analýzy. Výběr datové báze přirozeně nemusí vést k větší reprezentativitě (výzkumy reprezentativní pro jednotlivé podniky nemusí být reprezentativní pro celou oblast průmyslu), neměly by ji však rapidně snižovat. Lze přitom připustit, že nejde jen o klasickou statistickou reprezentativnost, ale o její zdůvodnění například typologickými postupy.

b) technologické problémy

V tomto okruhu jsou zastoupeny otázky zásadního charakteru, neboť podmiňují možnost realizace sekundární analýzy dat. Jde o:

- dostupnost dat
- informace o datech (dotazníky, klíče, kódy, transformace znaků)
- stav médií (štítky, pásky atd.)
- kapacity výpočetní techniky
- softwarové vybavení.

Reanalýza předpokládá poskytnutí primárních dat nebo elementárních produktů primárního zpracování, tj. souhrnné sociologické informace například v podobě tabulek, indexů, průměrů (obvykle výsledků třídění 1. stupně). Nejde ovšem jen o data sama, ale též o jejich uložení a popis. Nutno pořídit seznamy znaků, uvážit možnosti tvorby dalších znaků (rekategorizace, „umělé“ proměnné apod.), prověřit technický stav a parametry médií.

Ve vztahu k výpočetní technice je nutno kriticky posoudit potřebné kapacity s ohledem na to, zda pořízení nového datového souboru bude sloužit jednorázovému účelu nebo dlouhodobě (vazba na vybudování databanky). Jako samozřejmost je dnes třeba chápat patřičné vybavení programy zpracování dat, a to i pro typ I se specifickými cíli. Tyto požadavky jsou splnitelné na pracovištích typu ČSAV (možnost výhodně použít systém SPSS) či ÚVVM při FSÚ, méně již na pracovištích resortního charakteru.

c) gnozeologické aspekty

Poté, co jsou vybrána a shromážděna data, je nutno přistoupit k jejich kritice z hlediska kvality, použité metody a okolností vzniku (zadání). Zajímají nás klíčové otázky **validity** a **reliability** dat. Vyplátí se uvažovat o validizačních experimentech, a to v obou složkách validity (empirické i teoretické). Pro-

věření spolehlivosti je ovšem prakticky velmi komplikované, lze doporučit alespoň některé expertní postupy pro zhodnocení dat. Otázky validity se posuzují obzvláště obtížně, nemáme-li k dispozici víc než tabulky či souhrnné míry. Je dokonce možno ukázat, že tam, kde chceme při reanalýze dále pracovat jen s koeficienty korelace, můžeme za těchto podmínek problém adekvátnosti operacionalizace dočasně ignorovat (tím však nemizí!). Nemůže-li validizace analýze předcházet, musí ji v každém případě provázet.

Nemá smysl provádět sekundární analýzu (třeba i v širokém slova smyslu) na materiálu, který vznikl při použití nevalidních a nespolehlivých dotazníků (záznamů pozorování atd.). Optimální by tu jistě bylo konzultovat s autory jejich původní operacionální záměry, zpětná rekonstrukce východisek může být zatížena jistým subjektivismem. To platí zejména při tezaurování dat. Otevírají se zde otázky různého jazyka výzkumů, popřípadě i různých historických typů výzkumu, jejich srovnatelnosti či kompatibility.

Kritika dat (dokumentů) musí odpovídat hypotézám, z nichž bude sekundární analýza vycházet. Až na výjimky půjde o konfirmační výzkum, heuristiku je snad lépe rozvíjet na menších souborech. Musí být zhodnoceny verifikační potenciály dat. Zejména je pak nutno uvážit riziko spočívající v tom, že na velkém souboru se dříve prokázané dílčí korelace budou jevit jinak (zprůměrují se, nebo se třeba vyruší). Určitě proto nepostačí formulovat jen několik globálních hypotéz, naopak je třeba zpracovat systém pracovních hypotéz tak, aby při jejich ověřování nedocházelo k produkci falešných anebo zakrytých korelací.

d) metodologické problémy

U sekundární analýzy typu II je klíčovým metodologickým problémem komparabilita dat. Různé způsoby operacionalizace je třeba překlénout v několika rovinách:

1. koncepce indikátoru (přímé či nepřímé způsoby zjišťování, druh indikátoru),
2. konkrétní podoba indikátoru (např. různá formulace otázky),
3. definice znaku (včetně kategorizace variant).

První dva — velmi bohaté — problémové okruhy zde rozpracovávat nebudeme. Rozhodně však nelze podcenit i takové okolnosti jako umístění otázky, její ovlivnění kontextem. Zejména u dotazovacích technik tvoří výsledky vždy určitý celek.

Pokud jde o kategorizaci znaků (proměnných), nabízí se snadná, leč simplifikující cesta jejich dichotomizace nebo převodu ordinálních na nominální, slučování kategorií apod. Mnohdy by bylo lépe uvážit složitější transformace (z), to však souvisí s určitými předpoklady o distribuci. Máme však například při analýze postojů právo pracovat s modelem normálního rozložení? Tak či onak je třeba uvážit možnosti škálování a standardizace proměnných.

Máme-li k dispozici již zpracovaná primární data, můžeme — jestliže jsou srovnatelná — snadno vytvářet tabulky třídění druhého stupně a řešit úlohy typu komparace souborů [Řehák—Řeháková 1986]. Může jít o komparaci četností, mediánů, testování podobnosti distribucí apod.

Přechod k vyšším stupňům třídění však zaručuje prakticky pouze přítomnost primárních dat, shodně kategorizovaných. Příprava svodné tabulky různých koeficientů spojená s rozlišením podsouborů představuje totiž značně pracnou záležitost a obvykle pracujeme se skromnějším pořadím faktorů či vlivů. Za ideál je nutno považovat shodné způsoby operacionalizace a standardizaci všech proměnných [Holda 1980]. Za daného stavu se však nezdá být

lehce dosažitelný, a to i pokud jde o tzv. objektivní (sociodemografické) znaky.

Jako nejvýhodnější se jeví situace, kdy do reanalýzy vstupují primární data ve standardizované a srovnatelné podobě (aniž by standardizace proměnných bránila komparaci). Jde o možnost získání specifických informací (konstrukce odvozených znaků, syntetických indexů apod.) a jejich využití k hlubší analýze. Od vnějškového porovnávání je třeba směřovat k vícedimenzionálnímu analýzám (diskriminace, taxonomie), popřípadě i k modelování. Přitom musí být neustále rozvíjen systém hypotéz a teoretických propozic, jimiž je veden výběr proměnných i způsobů jejich zpracování. Připomeneme jenom závěrem, že indikátory, které perfektně fungují v parciální analýze, se nemusejí vždy hodit pro globální komparace (jsou-li např. málo citlivé na změny v čase apod.). Kritičnost a obezřetnost je proto opravdu namístě.

Samostatný metodologický (ale též ontologický!) problém představují otázky standardizace sociologických zjištění, tedy fakticky tvorba *norem*, obdobných například normám v psychometrii. Na jejich řešení vytvářejí určitý tlak již provedené rozsáhlejší sekundární analýzy a trvalá potřeba porovnávat výsledky jednotlivých šetření nějakými globálními ukazateli. Usilovat alespoň v rámci například resortu o stanovení takovýchto standardů jistě není nesmyslné, jde však opět o to, uvážit vlivy časoprostorové diferenciace, projevující se na výchozím materiálu, a v neposlední řadě také omezení a rizika při použití průměrných hodnot. Váha zjištění o „typické průměrné spokojenosti s prací“, jestliže stojí izolované mimo kontext šetření, v nichž byla získána, nemá příliš vysokou hodnotu. Větší naději na uplatnění budou zřejmě nacházet standardy založené především na objektivních, „tvrdých“ datech. Lze vyslovit hypotézu, že pro úspěch v tomto směru je třeba udělat více zejména v oblasti standardizace proměnných a rozvoje možností reliabilní kvantifikace (např. ve vztahu k využití škálovacích technik). Bez řešení těchto otázek nemohou poskytovat cestou sekundární analýzy odvozené standardy více než jen velmi hrubou orientaci v problematice.

Dalším metodologickým problémem, který může vzniknout, je otázka zpracování dat na jednom počítači; teoreticky lze totiž uvažovat o realizaci reanalýzy paralelním způsobem na několika počítačích. V našich podmínkách budeme předpokládat zpracování všech dat na jednom centrálním pracovišti. Může to přirozeně přinášet obtíže organizačního i právního rázu, pokud jde o poskytování dat.

Na výše uvedené čtyři základní okruhy problémů se napojují ještě některé další. Narazili jsme již na otázku poskytování dat a jejich přenosu například na počítače jiných organizací. Při budování databank bude nutno řešit řadu *právních otázek*, pokud jde o možnosti vstupu do databanky, přístupu k datům, odpovědnosti uživatele za interpretace (a případné dezinterpretace) dat. Existují tu i u nás zatím téměř nereflektované otázky autorských práv, a to nejen co se týče dat, ale i výzkumných nástrojů.

Věda rozvíjí svůj *etický kodex* na principu kolektivní spolupráce. Idea sekundární analýzy bude vospělost výzkumné fronty v tomto ohledu dosti tvrdě prověřovat v praxi. Sotva bude možno vše vyřešit vyhlášením závazné povinnosti poskytnout komukoli jakákoli data, na druhé straně bude nutno prolamovat bariéry přílišného soukromnění na „svých údajích“. Hodně záleží na tom, jak bude organizována výměna informací v jednotlivých institucích, výzkumných ústavech, resortech a samozřejmě také mezi nimi.

4. Možnosti aplikace

O aplikaci reanalýzy můžeme uvažovat všude tam, kde existuje pozitivní odpověď na následující otázky:

- Máme potřebná data, která adekvátně zobrazují předmět zkoumání (ve vztahu k cílům poznávacího procesu)? Jsou v použitelném stavu a máme kapacitu na jejich zpracování?
- Stojí vůbec za to podniknout pokus o řešení náročných metodologických otázek?

Netřeba snad dlouze připomínat, že volba této techniky musí být řádně zdůvodněna v úvodním projektu výzkumu a že musí být výrazně podepřena hypotézami, jež mají být ověřovány. Význam odpovědné a včasné bilance vstupních materiálů je zde mimo diskusi. Kritika dat přináší v případě sekundární analýzy některé specifické úkoly — vedle metody tvorby údajů je nutno osvětlit i jejich dobový kontext. Musíme zde usilovat o aplikaci historického přístupu k samotné sociologii, přičemž je dobré si uvědomit, že v jednotlivých obdobích vždy převládá určitá optika sociologického pohledu, která se po čase může změnit nebo může nabýt nového obsahu. Stejný ukazatel pak třeba dnes měří něco jiného než před dvaceti lety. Otazníky vznikají také kolem dat, u nichž není jasno, k jakému účelu byla vlastně shromažďována. Z teoretického hlediska by vlastně taková „bezprizorná data“ vůbec neměla vznikat, ale prakticky není vždy možné najít jejich teoretické a metodologické zdůvodnění. Otázka, zda jde i v tomto případě o sekundární analýzu, má trochu akademický charakter: může jít o data původem sociologická i nesociologická.

Rozhodně není na škodu v projektu výslovně rozhodnout, zda výzkum bude založen na sekundární analýze (reanalýze), nebo zda půjde o pořízení souhrnu dat, rešerše či materiálové studie. Nároky na sekundární analýzu dat — jak vyplývá z jejího vymezení — jsou totiž po teoretické, metodologické i organizační stránce podstatně vyšší. Uvážlivě je třeba hodnotit vlastní připravenost na to, číst v cizích datech bez rizika zkreslení či provést cílevědomou reinterpretaci (na základě práce s daty). Ostatně i naše vlastní data nás někdy dovedou překvapit, pokud jde o poskytování nových informací k novým účelům.

Možnosti aplikace sekundární analýzy dat (reanalýzy) podmiňuje zvládnutí alespoň elementárních forem databankové technologie. Praxe obvykle vyžaduje reanalýzu typu II, tj. formuluje úlohy zobecňujícího typu, vycházející z většího množství datovýchází. Ideál přiměřené standardizace proměnných může být suplován selekcí a transformací znaků. Do jisté míry je možno zajistit provedení typu II i bez totálního nasazení databankové technologie, a to na úrovni archivu. Tato volba by však měla být odůvodněna (obvykle přílišnou heterogenitou datové báze).

Jako příklad vezmeme nejprve námět na propojení datové báze z výzkumů masových sdělovacích prostředků (realizovaných ÚVVM při FSÚ) s diváckými výzkumy Československé televize. I zde by bylo možno spokojit se s pouhou výměnou poznatků. Perspektivnější však bude opřít se o jednu bázi jako základní a další zdroje vhodně napojovat (nikoli nutně jen v rovině primárních dat). Konkrétně by mohlo jít o informace o tom, jaká je sledovanost jednotlivých pořadů, co se vysílalo v době realizace výzkumu veřejného mínění apod. Definitivní rozhodnutí však závisí na výsledcích kritiky dat. Předpoklady pro provedení reanalýzy tu rozhodně jsou.

Kdybychom uvažovali o možnostech sekundární analýzy například v rámci jednoho resortu, zjistili bychom s velkou pravděpodobností, že se ocitáme ve složitější situaci. Jednotlivé datové soubory vypovídají většinou o různých lokalitách (většinou podnicích). Reanalýza musí za těchto podmínek nejprve specifikovat míru této heterogenity. Zároveň musíme uvažovat o aplikaci vhodné databankové technologie — ta ovšem sama o sobě heterogenitu dat neodstraní.

Z praktického hlediska není účelné komplikovanými způsoby upravovat a ukládat data, aniž máme jasné perspektivy jejich souhrnného zpracování. (5)

S ohledem na potřebu řešit metodologické otázky v počáteční fázi sekundární analýzy chceme připomenout, že sekundární analýzy dat mohou být orientovány v některých případech výhradně na *metodologickou problematiku*. Cílem se stává většinou ověření konzistence metodiky, zastupitelnosti indikátorů, ujasnění konstruktové validity (např. cestou faktorové analýzy) apod.

Teprve na základě posouzení obsahu dat se pak vyhodnocují perspektivy věcně orientovaných analýz (typu II) nebo formulují návrhy na úpravy metodiky. Můžeme tímto způsobem například zjistit, že pro resort bude výhodnější změnit zaměření výzkumů tak, aby zachycovaly problematiku vždy celoresortně, aby systematictěji a objektivněji vyjadřovaly diferenciaci podniků. Právě k tomu účelu bývá vhodné vytvářet standardní bloky proměnných a dlouhodoběji je zachycovat. Na základě odhalení limitů retrospektivních reanalýz tak můžeme dojít ke zdůvodnění změny strategie pro příští období, kdy v zájmu perspektivy uplatnění sekundárních analýz dat bude nakonec dána přednost opakovaným výzkumům tematickým před „podnikovými“.

Postup, který na základě kritického rozboru situace přesunuje perspektivu sekundární analýzy do budoucnosti, vyúsťuje v koncept vstřícné sekundární analýzy. Kontrapozice mezi nedokonalostí retrospektivních analýz (pokud s nimi nebylo předem počítáno) a možností připravit příznivější půdu pro příští sekundární analýzy, má do jisté míry obecnou platnost. V současné výzkumné praxi je třeba brát mnohem výraznější ohled na možnost vrátit se k datům v nových kontextech. Jestliže dříve plánované výzkumy s možností reanalýz nemusely tolik počítat a mohly být pojímány jako jednorázové a uzavřené akce, dnes je situace značně odlišná. Dodejme jenom, že vytváření podmínek pro efektivní využití shromážděných informací nemusí být odůvodněno jenom snahou zhodnotit finanční prostředky, jež jsou na výzkumy vynakládány.

Jestliže se tedy námi navržená koncepce sekundární analýzy dat projevuje jako značně náročná pokud jde o aplikaci v praxi, nemusí to vést k rezignaci a k pouhému konstatování, že za daných podmínek (tj. tváří v tvář určitému konkrétnímu zadání výzkumu) nemá cenu reanalýzu realizovat. Ukazuje se, že přísná kritéria sekundární analýzy mohou stimulovat obecnější metodologické a teoretické úvahy, zakládající další rozvoj metodiky empirických sociologických výzkumů.

Otázky koncepce sociologických výzkumů v jednotlivých tematických okruzích je přirozeně třeba analyzovat zcela konkrétně a ve všech podstatných teoretických i praktických souvislostech.

* * *

Při rozpracování principů sekundární analýzy do konkrétní podoby považujeme za nutné vycházet důsledně z obsahu pojmu a precizovat jednotlivé metodologické otázky. To vše vede k pojetí reanalýzy (dat) jakožto jádru sekundární analýzy, přičemž klademe důraz na získávání nové empirické analytické informace. Chápeme sice význam praktické realizace širšího (syntetizujícího) pojetí ve smyslu obecnější metody, neboť jde o způsob, jakým sociologie účelně reaguje na společenskou objednávku. Jistá dávka tolerance k různým způ-

(5) Konkrétní limity ukázala například v resortu energetiky již obsahová analýza závěrečných zpráv, která — i když se pohybovala jenom na povrchu — potvrdila obtíže komparace poměrně specificky orientovaných výzkumů. Přitom v tomto konkrétním případě byla tematika výzkumů víceméně jednotná (sociální klima) a tradiční byla i používaná metodika.

sobům provádění sekundární analýzy však nesmí zastírat podstatný úkol: od počátku kriticky prověřovat a v maximální možné míře eliminovat ty mezistupně poznávacího procesu, které způsobují redukci informace, či dokonce její zkreslení. Proto preferujeme práci s primárními daty.

Technika reanalýzy dat získává slibné perspektivy díky rozvoji databankových technologií a přestává být nedostižným ideálem. Je přitom schopna plnit různé cíle (specifikující, generalizující), a to za předpokladu, že jsou v těsném vztahu k zadání výzkumné úlohy řešeny základní otázky ontologické, gnozeologické, metodologické a technologické. Jejich kritické zhodnocení vytváří prostor pro volbu optimální varianty sekundární analýzy a představuje základní algoritmus aplikace této techniky.

Literatura

- Buriánek, J.: *Obsahová analýza jako nástroj analýzy sekundárních dat*. In: Závěrečné zprávy sociologických výzkumů. Sborník ČSSS, Liblice 1985.
- Buriánek, J.: *B. Engels, sociolog-výzkumník*. In: Bedřich Engels a aktuální problémy marxisticko-leninské sociologie. Acta U. C., St. sociologica VIII 1986.
- Dvořák, P.: *Vybrané metodologické problémy výstavby banky dat z výzkumů veřejného mínění*. Kandidátská disertační práce 1985.
- Forst, V. — Švestka, V.: *Závěrečné zprávy a sekundární analýzy výzkumů veřejného mínění*. In: Závěrečné zprávy sociologických výzkumů. Sborník ČSSS, Liblice 1985.
- Holda, D.: *K možnostem komparace výzkumů vysokoškolské mládeže*. Sociologický časopis 1980, č. 5.
- Hyman, H. H.: *Secondary Analysis of Sample Survey (Principles, procedures and potentialities)*. New York, J. Wiley 1972.
- Kalous, J.: *Sekundární analýza jako výzkumná metoda*. Psychologie v ekonomické praxi 1984, č. 3.
- Kolektiv: *Metody a techniky sociologického výzkumu I*. Praha, SPN 1982.
- Lenin, V. I.: *O úkolech zemstevní statistiky*. Spisy 24. Praha, Svoboda 1985.
- Rašek, A.: *Metodika sekundární analýzy sociálních výzkumů práce*. Sociologický časopis 1985, č. 1.
- Řehák, J. — Řeháková B.: *Analýza kategorizovaných dat v sociologii*. Praha, Academia 1986.
- Slejška, D.: *Teoretické a metodologické problémy sekundární analýzy sociálně vědních výzkumů v oblasti pracovně průmyslových vztahů*. Praha, interní materiál VÚSTÉ 1979.
- Zichová, I.: *Problematika sekundární analýzy v sociologii*. Diplomová práce, FF UK Praha 1986.

Резюме

И. Бурианек: К пониманию вторичного анализа

Проблема понимания вторичного анализа включается в исторический контекст, ибо она встает, только когда социология накапливает собственный научно-исследовательский материал. Выявляются связи теоретические (Lazarsfeld, Merton, Hyman) и технологические (создание банков данных). С вторичным анализом, зачастую, связывается чрезмерное ожидание с точки зрения теоретических эффектов (возможностей обобщения), причем в его рамках применяются весьма разнообразные приемы.

Вторичный анализ мы считаем специфически социологическим вариантом техники изучения документов. При разработке его принципов мы исходим последовательно из содержания понятия и из определения отдельных методологических сторон. Все это приводит к пониманию реанализа (данных) как ядра вторичного анализа, причем ставим ударение на приобретении новой эмпирической аналитической информации. Мы, правда, понимаем значение практической реализации более широкого (синтезирующего) понимания в смысле более общего метода или только методики, ибо это способ, с помощью которого социология целесообразно реагирует на общественный заказ.

Ключевой задачей вторичного анализа, оданко, является критическая проверка и как можно более эффективное устранение тех промежуточных ступеней познавательного процесса, которые вызывают сокращение информации или даже ее искажение. Поэтому мы предпочитаем работу с первичными данными. Новое качество информации нельзя использовать на основе разнородных документов, помимо этого, без контроля всех источников возможных ошибок (напр., при использовании анализа содержания).

Техника реанализа (вторичного анализа данных) приобретает обнадеживающие перспективы благодаря развитию технологий банков данных. Она способна преследовать специфицирующие и обобщающие цели при условии, что по отношению к заданию научно-исследовательской темы решаются фундаментальные онтологические, гносеологические, методологические и технические вопросы. Речь идет о проблемах представительности массивов, сопоставимости данных, преобразования знаков, математического обеспечения компьютеров, а также о юридических и этических вопросах. Предусматриваются также предварительные методологические анализы и изменения стратегии исследований в определенной области. Критическая оценка отдельных вопросов создает возможности выбора оптимального варианта вторичного анализа и представляет собой основной алгоритм применения этой техники.

Summary

J. Buriánek: On the Conception of Secondary Analysis

The problem of the conception of secondary analysis is set in the historical context because it emerges only after sociology has accumulated its own research material. Theoretical (Lazarsfeld, Merton, Hyman) and technological implications (establishment of data banks) are coming out. Secondary analysis is frequently connected with excessive expectation in view of theoretical effects (possibilities of generalization), while extremely heterogeneous methods are applied within its framework.

Secondary analysis is considered to be a specifically sociological variant of the technique of studying documents. On principle, the elaboration of its principles is based on the content of the concept and on the delimitation of individual methodological issues. All this is conducive to the conception of reanalysis (of data) as the core of secondary analysis, while emphasis is laid on the obtainment of new empirical analytical information. The importance of the practical realization of the broader (synthetizing) conception in the sense of a more general method or methodology is of course understood, for it is indicative of the way in which sociology purposefully reacts to the social order. Nevertheless, the key task of secondary analysis is the critical verification and most effective elimination of those interstages of the cognitive process which lead to a reduction of information, or even to its misrepresentation. This is why work with primary data is preferred. The new quality of information cannot be exploited from heterogeneous documents — while, into the bargain, all the sources of possible errors remain uncontrolled (e. g. where content analysis is applied).

The prospects of the technique of reanalysis (secondary data analysis) become more and more promising thanks to the development of data-bank technologies. It can attain both specifying and generalizing goals, in so far as basic ontological, gno-seological, methodological and technical issues are solved in relation to setting the research task. What is involved here are problems connected with the representativeness of samples, the comparability of data, the transformations of characteristics, the programme equipment of computers, but also legal and ethical questions. Also preliminary methodological analyses and modifications of the research strategy in a given area are considered. The critical evaluation of individual issues creates the space for choosing the optimum variant of secondary analysis and represents the basic algorithm of the application of this technique.